

ТИСЯЧОЛІТНІЙ ГРАД НА ЗАХІДНОМУ БУЗІ

Петро Довгань

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000;
К3 ЛОР “Адміністрація історико-культурного заповідника
“Давній Пліснеськ”
вул. В. Винниченка, 14, м. Львів, 79008, e-mail: nstebliy@ukr.net*

Подано короткий огляд історії міста Буськ – літописного Бужська – у світлі археологічних досліджень на його території у 2000–2015 рр.

Ключові слова: городище літописного Бужська, Буський археологічний комплекс, літопис, літописні бужани, оборонний вал, Давид Ігоревич, Мале городище, береста.

У кожного міста, як і в кожної людини, є своя доля. Так повелося і в світовій історії і в нашій українській. Були міста велиki, процвітаючи – такі як наш знаменитий літописний Пліснеськ. Залишилося від нього величезне городище із рештками могутніх земляних укріплень – ровів та валів, а на ньому – невеликий хутірець – Пліснесько. А свого часу (у Х ст.) менший за Пліснеськ Київ, переживши не одне спустошення, як сяяв колись золотом церков, так і сьогодні красується на обидвох берегах Дніпра. Так було з містами значними, так було і з малими: одні не витримали важких історичних випробувань і зникли у вікових круговертях воєн і нащесть, другі ж перйшли через всі лихоліття, злети і занепади, живуть повноцінним життям і в наш час, пишаючись своєю тисячолітньою історією.

До таких невеликих міст належить Буськ. У 2018 році він буде відзначати 920-ту річницю з того часу, як його назва потрапила на сторінки Літопису Руського. Отож, варто хоча би окремими штрихами нагадати історію міста, яке ще у сиву давнину було центром літописного племені бужан, які своєю чергою, долутилися до будівництва першої могутньої української держави – Київської Русі. Ця історія донедавна була захована глибоко у землі і лише завдяки довголітнім дослідженням археологів, зокрема співробітників Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка у 2000–2017 рр. (фото 1, 2) ми зараз можемо не тільки її прочитати, але й доторкнутися до оригінальних творінь наших далікіх предків.

Місто Буськ – сучасний районний центр на Львівщині, розташований за 50 км на схід від обласного центру по трасі Київ–Чоп. Має дев'ять тисяч жителів. Стародавня назва міста – Бужськ або Бужеськ – під такими назвами воно виступає на сторінках Літопису. На думку дослідників, яку ми підтримуємо, свою назву місто отримало від річки Західний Буг, на берегах якого воно і постало [8, С. 227].

Територія Буська – унікальна: історико-культурні процеси на ній тривають фактично без перерви від пізнього палеоліту (35 тисяч років тому) і

до наших днів. Тут розташовані чотири давні городища: Велике (тричленне), у центрі сучасного міста (власне літописний Бужськ), Мале – у міському парку, ще два – на міських околицях – Волянах і Ліпібоках. Разом вони творять Буський археологічний комплекс (рис. 1). Городище літописного Бужська має статус пам'ятки археології національного значення. Під час розкопок на різних частинах комплексу віднайдено старожитності майже всіх археологічних культур, відомих на заході України, зокрема, періоду пізнього палеоліту (свідерська культура); мезоліту; неоліту (культура лінійно-стрічкової кераміки); енеоліту (волинсько-люблінська, маліцька та пізньотрипільська культури); періоду бронзи (тщінецька та горodoцько-здовбицька культури); ранньозалізного віку (культури висоцька та ранньоскіфська), пшеворської, черняхівської, празько-корчацької, луки райковецької культур, давньоруської культури та періоду пізнього середньовіччя [3].

Деякі автори, пишучи про Буськ, наводять першу літописну згадку про нього під 1097 р. Ця дата вказана і на великому гербі міста, затвердженному міською Радою у 1990 р. Однак це не відповідає дійсності. Літописець так захопився бурхливими подіями після Любецького з'їзду князів (листопад 1097 р.), що завершив їх у березні 1098 р., коли власне і згадується вперше Бужськ [7, С. 151]. Вийшло логічно, але не хронологічно. Археологічні дослідження однозначно вказують, що першопочатки Бужська сягають другої половини VI ст., а добре укріпленим центром він став у середині X ст. З тих перших фортифікаційних споруд до наших днів зберігся лише оборонний рів. Нині він розділяє дві частини городища давнього міста – середню, де будинки міської і районної Ради, та південну, де знаходиться Буська гімназія ім. Євгена Петрушевича. Значно краще збереглася друга лінія захисту (кінця X ст.) – кількасот метрів валу і рову (місцеві жителі називають його яром), яка захищала Бужськ (як і перша) з південного напільного боку [4]. Крім першої згадки, Бужськ ще шість разів згадується у Літописі: у 1100, 1152, 1167, 1171, 1209 та 1233 рр., що вказує на його непересічне значення у політичних процесах Київської Русі.

Бужськ, як і майже всі середньовічні міста, мав вигідне топографічне розташування. Він зародився на берегах ріки Західний Буг – однієї з найбільших водних артерій Західної України. Розташований на плато, яке на 10–15 м підноситься над навколоишньою місцевістю. Окрім Західного Бугу, ще й зараз через Буськ протікає три повноводні річки: Полтва, Рокитна та Солотвина. До недавнього часу пропливали ще дві – Молдава та Рудка, які осушила меліорація. У XIX ст. така сітка річок у місті із десятками (за різними даними – від 34 до 68) дерев'яних мостів через них дала підставу називати його Галицькою Венецією. Свого часу повноводні Полтва та Західний Буг були судноплавними, вони пов'язували Бужськ не тільки із землями інших слов'янських племен чи земель Русі, але й забезпечували вихід на європейський простір. На карті кінця XVIII ст. австрійського інженера Ф. фон Міра Буськ зусібіч оточений річковими водами та ставками і має вигляд півострова (рис. 2).

Літописні бужани та їх політичний центр Бужськ були активними учасниками державотворчих процесів у давній історії України. У VI–VIII ст. бужани входили до Дулібського союзу племен – першого протодержавного об’єднання на території України, а в IX–X ст. – до Волинського союзу східнослов’янських племен, які також перебували на переддержавному рівні розвитку, а за доволі достовірними історичними відомостями східних авторів (арабів) – створили державне утворення Валіана [1]. Є усі підстави вважати, що вже від часу свого зародження Бужськ міг бути культовим центром (чи одним з центрів) племені бужан, який згодом, з побудовою земляних і дерев’яних укріплень, переріс у центр політичний. У кінці X ст. внаслідок походів князя Володимира Великого (981, 992–993 рр.) бужанські землі увійшли до складу Київської Русі.

На час входження до Руської держави (кінець X ст.) укріплена територія Бужська сягала 10 га. У 2001 р. досліджено другу лінію оборони давнього міста – глиняного валу, який підносився на висоту понад 3 м і був насипаний у той же ж час. У його насипі виявлено скучення тваринних кісток (переважно, щелеп, рогів та ікол), а під ним – дитяче поховання зі східною орієнтацією. Це – залишки тризни та ритуального людського жертвоприношення під час спорудження оборонної споруди, які повинні були сприяти міцності та довготривалості [2, С. 139–140] (фото 1).

Першим відомим бужським князем був Давид Ігоревич – онук Ярослава Мудрого. Згідно з рішеннями з’їзду князів в Увітічах 1100 р. для нього спеціально було утворено невелике удільне князівство, куди увійшли ще такі відомі у той час міста як Острог, Дубно, Чарторийськ та Дорогобуж. Для Давида було побудовано замок за межами міста, його залишки досить добре збереглися до наших днів на передмісті Воляни [2, С. 137; 4, С. 54]. Князював понад 11 років. Помер 1112 р. у Дорогобужі. Буське князівство як адміністративно-територіальна структура під різними назвами (князівство, земля, старство) з невеликими перервами проіснувало до кінця XVIII ст.

Найбільшого піднесення Бужськ досяг у XII ст. Було зведені нові дерев’яні укріплення на валах, побудовано ще два укріплені пункти на підступах до нього – на Волянах і Ліпібоках – із заходу та сходу. У місті почали будувати наземні житлові будинки, процвітали різні ремесла. В середині цього століття збудували першу церкву. Її залишки (фото 4) разом із прицерковним цвинтарем віднайшла наша експедиція на Малому городищі у 2015 р. Звичайні містяни знали грамоту, з культурного шару цього ж часу походять епіграфічні матеріали давніх бужан: ціла колекція кістяних писал (стилосів, рилець), які використовували для писання на вощених дощечках чи бересті, кістяні та кам’яні вироби з кириличними буквами, берестяний сувій довжиною майже 48 см і шириною 3,5 см – заготовка для берестяних грамот. Цікаво, що цей сувій разом з кістяним писалом поруч, віднайдено на долівці ремісничої майстерні середини XII ст. [6, С. 116] (фото 3).

За свою історію Буськ зазнав трьох великих спустошень: у кінці X ст. під час походів Володимира Великого, 1241 р. – внаслідок нашестя татаро-монголів і в 1655 р. – в час походу армії Богдана Хмельницького на Львів.

Після двох перших катаclіzmів Бужськ відроджувався на тому ж самому місці, а після останнього – населення покинуло обжиті місця і побудувало нове місто – навколо сучасної площі Ринок. Стару ж, літописну, територію почали забудовувати щойно з початком XIX ст. У зв’язку з тим виникла, на перший погляд, парадоксальна ситуація: на кадастровій карті 1845 р. навколоринкова забудова позначена як Старе місто, а давня територія – як Нове місто. Зрозуміти це допомогли розкопки у 2006 р., коли було зафіксовано результати штурму міста у середині XVII ст., який буквально стер його з лиця землі [2, С. 149].

У Буську до 1997 р. на площі Ринок діяв досить потужний культурний осередок – краєзнавчий музей. Під час підготовки до святкування 900-ліття першої літописної згадки взялися за його реконструкцію, після чого він перестав існувати. Зараз у місті працює два невеликі краєзнавчі музеї: у приміщенні гімназії ім. Євгена Петрушевича та при районному Народному дому. Обидві установи лише поверхово висвітлюють його тисячолітню історію. На порядку денному – створення великої музейно-культурної установи, як у сусідніх Бродах чи Винниках. Сотні та тисячі експонатів, зібраних археологами та краєзнавцями, чекають на неї. Славний град над Західним Бугом цього вартий!

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгань П. М. Бужани як етнічний та державотворчий чинник у давній історії України // Вісник Інституту археології. – 2006. – Вип. 1. – С. 46–57.
2. Довгань П. М. Буський археологічний комплекс: стан і перспективи дослідження // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 136–195.
3. Довгань П. М., Конопля В. М., Стеблій Н. Я. Пам’ятки доісторичного часу Буська та його околиць // Вісник Інституту археології. – 2010. – Вип. 5. – С. 93–134.
4. Довгань П. М., Стеблій Н. Я. Бужськ у другій половині VI – першій половині XIII ст. (за даними археології) // Археологічні зошити з Пересопниці: Зб. статей. – 2016. – IV. – С. 48–55.
5. Довгань П. М., Стеблій Н. Я. До питання про місце Малого городища у системі Буського археологічного комплексу // Археологічні зошити з Пересопниці: Зб. статей. – 2017. – V. – С. 20–29.
6. Довгань П. М. Ціхоцький І. Л. Епіграфічні матеріали з городища літописного Бужська // Вісник Інституту археології. – 2016. – Вип. 11. – С. 111–122.
7. Літопис Руський: за Іпатіївським списком переклав Л. Махновець. – К., 1990.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х томах. Пер. с немецкого Г. А. Трубачёва. – Санкт-Петербург, 1996. – Т. I.

ІЛЮСТРАЦІЇ

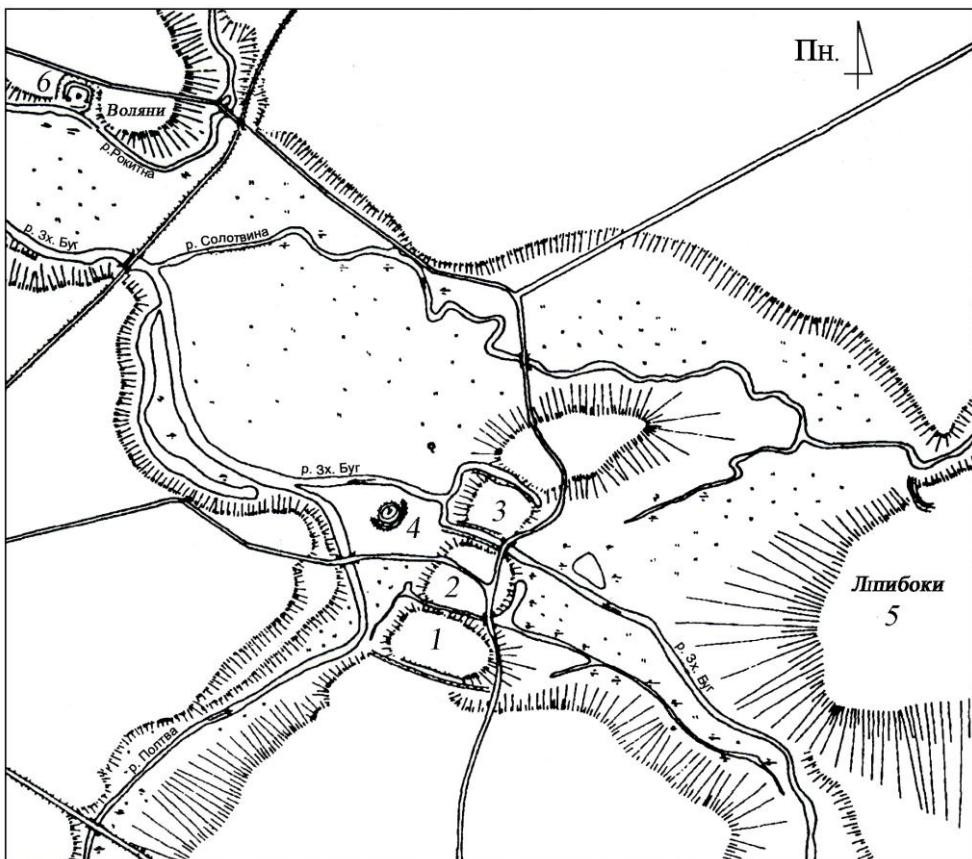
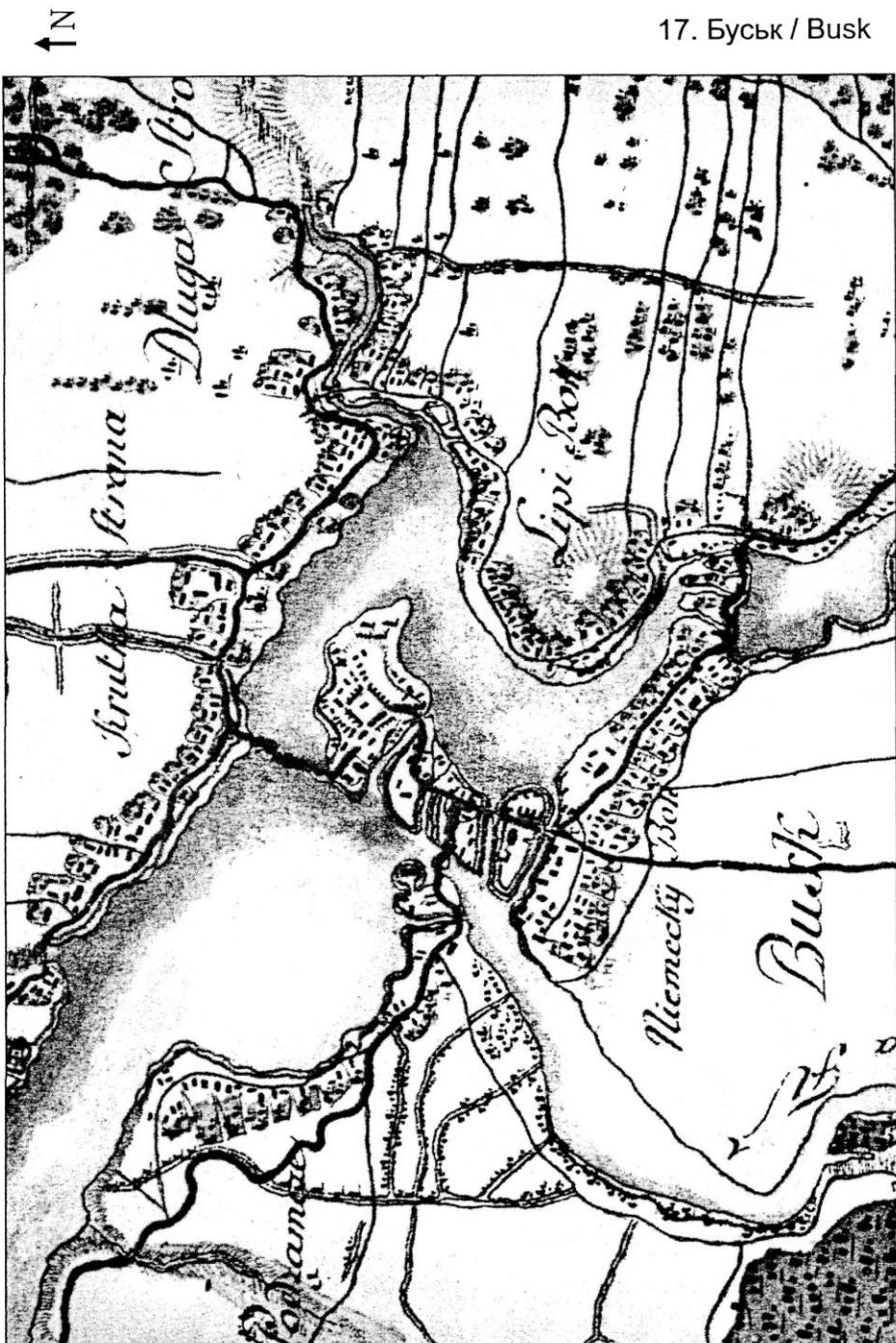

Рис. 1. Буський археологічний комплекс:
1, 2, 3 – городище у центрі сучасного Буська;
4 – Мале городище; 5 – городище на Ліпібоках; 6 – городище на Волянах.

Масштаб оригіналу та копії 1: 28 800

Рис. 2. Фрагмент карти фон Мира.

Фото 1. Буськ – 2001. Розкоп I. Дослідження оборонного валу на Великому городищі. Вигляд з південного заходу.

Фото 2. Буськ – 2003. Розкоп I. Вигляд зі сходу.

Фото 3. Буськ – 2008. Береста XII ст.

Фото 4. Буськ – 2015. Долівкова плитка із храму другої половини XII – першої половини XIII ст.

MILLENNIAL CITY ON THE WESTERN BUG

Petro Dovhan'

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska St. 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Communal Institution of Lviv Regional Council "Administration of Historical and Cultural Reserve "Ancient Plisnesk", V. Vynnychenko, 14, Lviv, 79008, e-mail: nstebliy@ukr.net

A brief overview of the history of the city Busk - the chronicle Buzhs'k - is presented in light of archaeological researches, conducted on its territory in 2000-2015.

Key words: settlement of the chronicle Buzhsk', Busk archaeological complex, chronicle, chronicle buzhany, defensive shaft, Davyd Igorevych, Little hillfort, birch bark.